

TÜRK ANAYASALARINDA KADIN HAKLARI VE GELİŞİMİ

Dr. Ali KUYAKSİL

Gaziantep Polis Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi

Özet

Batı'da kanlı mücadeleler sonucu elde edilen insan hakları başta Fransız devrimi olmak üzere hep erkekler için olduğu düşünülmüş ve insan ırkının yarısını teşkil eden kadınlar bu haklardan dışlanmış. Bu dışlanma genel olarak "feminizm" olarak nitelendirilen kadınların da haklar bakımından erkelere eşit olmasını savunan akımın doğmasına sebep olmuştur. Batı ile Türkiye'nin tarihi, sosyolojik, kültürel ve inanç yapıları bir birinden farklıdır. Bu farklılık, batıdan alınan kavramların bizim toplumumuza ve tarihimize uyarlarken tam örtüşmemektedir. Bu nedenle "Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi" konusunda da bizim geçmişimizin farklı olabileceğini kabullenmek gerekir. Bu nedenle 18. yüzyıldan öncesi için insan hakları ve kadın hakları konusunda Batı ile toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan değişik karşılaştırmalar yapılırsa Türker'deki gelişimin Batıya göre daha iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Bu çalışmada; tanım ve temel kavramlardan sonra haklar ve kadının durumu hakkında 19. yüzyıla kadar kısaca göz atılmıştır. Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı gibi batılı anlamda anayasal belgelerin konu açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Sıralı ile 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları incelenmiştir. Çalışma genel değerlendirme ve sonuç ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Anayasa, Kadın Hakları, İnsan Hakları*

WOMEN RIGHTS AND ITS DEVELOPMENT IN THE TURKISH CONSTITUTIONS

Abstract

Human Rights, recognized after bloodstained struggles in the West, is always thought only for men notably from the French Revolution and women forming the half of the human race have been excluded from these rights. This exclusion caused the break out of movement generally known as "feminism" which is asserting the equality of woman and man. History and the sociological, cultural and belief structures of Turkey and the Western civilization are different from each other. Because of this difference the concepts adopted from the West do not correspond to our society and history completely. For this reason it is essential to agree that our background might be different while arguing "Women Rights and Its Development In The Turkish Constitutions". For this reason if we compare the Western civilization with the Turks about implementation of human rights and women rights before the 18th century, it is possible to declare that improvement of human rights in Turkish Civilization was relatively beyond the West. In this research after discussing the definition and basic concepts we reviewed the rights and the status of women till 19th century. Constitutional documents in Western style such as Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı (Rescript of Gülhane) and Islahat Fermanı (Royal Edict of Reform) are revived. The constitutions of 1876, 1921, 1924, 1961 and 1982 are analyzed. The research concluded with a general evaluation and conclusion.

Key Words: *Constitution, Women Rights, Human Rights*

GİRİŞ

Kadın hakları konusu, insan hakları konusuna bağlı ve onun gelişimini takip eden, günümüzde medeni dünyayı meşgul eden önemli meselelerden biridir. Bu önem ve öncelik, insanın önem ve önceliğinden ve insanların yarısını kadınların oluşturmasında ileri gelir. Batı toplumlarında ortaçağ feodal yapısından krallığa, toprağa bağlı serflikten sanayi üretiminde söz sahibi olan burjuvaziliğe geçiş süreci içerisinde “insan hakları” kavramı üzerinde tartışılan temel konu olmuştur. Bu uğurda 18. yüzyıldan itibaren kanlı savaşlar ve ihtilaller yapılarak bazı insan hakları elde edilmiş ve gelişimi devam etmiştir.

Elde edilen insan hakları başta Fransız devrimi olmak üzere hep erkekler için olduğu düşünülmüş ve insan ırkının yarısını teşkil eden kadınlar bu haklardan dışlanmışlardır. Bu dışlanma genel olarak “feminizm” olarak nitelendirilen kadınların da haklar bakımından erkelere eşit olmasını savunan akımın doğmasına sebep olmuştur. Bu akımda insan hakları gibi yapılan mücadeleler sonucu ilerlemeler kaydetmektedir. Kazanılan haklar anayasalarda ve yasal mevzuatlarda kendini göstermektedir.

Batı ile Türkiye'nin tarihi, sosyolojik, kültürel ve inanç yapıları bir birinden farklıdır. Bu farklılık, batıdan alınan kavramların bizim toplumumuza ve tarihimize uyarlarlarken tam örtüşmemektedir. Bu nedenle “Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi” konusunda da bizim geçmişimizin farklı olabileceğini kabullenmek gerekir. Çünkü bizim tarihimizde ölçüt olarak ele alınan anayasa kavramının kendisi de sonradan batıdan alınan bir kavramdır. Dolayısı ile bu kavramla ele almaya çalıştığımız tarih 19. yüzyıldan günümüze doğru geline tarihtir. Bu nedenle 18. yüzyıldan öncesi için insan hakları ve kadın hakları konusunda Batı ile toplumsal, kültürel ve sosyo ekonomik açıdan değişik karşılaştırmalar yapılırsa, Türker'deki gelişimin Batıya göre daha iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir.

Eski Türker'de kadının durumu, diğer toplumlara nispetle iyi sayılabilir. Eski Türk geleneğinde siyasal haklar bakımından kadınların durumu, dönemine göre, hatta sonraki birçok döneme göre oldukça iyi ve ileri durumdaydı. Eski Türk topluluklarında bilinen tarihi kayıtlara göre ataerkil aile sistemi geçerli bulunuyordu. Ancak kadının durumu kötü değildi. Ziya GÖKALP'e göre “eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemiş ve saygı göstermemiştir”. Bazı bilgi ve bulgulara göre, kadın yönetimde hakanın ortağı sayılmakta, kendisine Türkan veya Bilge hatun sıfatı verilmektedir. Buyruklarda “hakan ve hatun

buyuruyor ki” şeklinde ifadelere tesadüf edilmektedir (Z. Ediz, *Kadınların Tarihine Giriş*, 1995, s: 17-21’den aktaran, Güriz, 1997:4).

İslamiyet öncesi Orta-Asya Türk topluluklarında yarı göçebe feodalizmin koşulları nedeniyle, oldukça geniş bir eşitlik anlayışının egemen bulunduğunu söylemek gerekir. Türklerin bu dönemle ilgili çok az kaynak olmasına rağmen, eldeki bilgiler ve bugün Orta-Asya Türk toplumlarında - İslamiyet’e rağmen- gözlenen bazı gelenekler, kadın – erkek eşitliğinin göreceli de olsa, eski Türklerde mevcut bulunduğunu kanıtıyor. O dönemlerden gelen bilgiler eski Türklerin oldukça düzgün hukuk kurallarına uygun olarak yaşadıklarını ortaya koyuyor. Özellikle Orhun Yazıtları ile pek çok kurumunu Türker’den alan Moğol yasaları bu saptamayı sağlamlaştırmaktadır. İslamiyet’e girdikten sonra Türklerin yaşamlarında önemli değişiklikler oldu. İslamiyet 7.yüzyıla kadar insanlığın görmediği bir eşitlik ilkesi getirmiştir. Bu Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki gibi romantik değil, somut ve uyulmadığı takdirde yaptırımı olan bir eşitliktir. Bu bakımdan çağının çok ilerisindedir. Elbette bu eşitlik içinde kadınlar ve erkekler için iki ayrı kategori ön görülmüştür. Kadının durumu, erkeğe göre göreceli olarak daha aşağıdadır. Ama o çağın koşulları dikkate alındığında Müslüman kadının durumu hiç de kötü değil. Örneğin kocasının velayeti altına konulmaması, tam tasarruf ehliyetine sahip olması, miras hakkına kesinlikle kavuşturulması önemli yeniliklerdir. Gerçi İslamiyet köleliği de kabul etmiştir. Fakat köleliğin sebeplerini sınırlamış, onlarda insanlık niteliği olması doğal bulunmuş, kölelere iyi davranmak buyrulmuş, azat yolu övülmüştür. İslamiyet’in bir başka özelliği de suç ve cezaların kanuniliği ilkesine bir gidişi içermesidir. Bu özellik ağır cezaları gerektiren suçların tespitinde ve yaptırımlaştırılmasında görülür. Lütfen, Yeni çağın başlarında bile “cadılık” ithamıyla yakılarak öldürülen, sayıları milyonlara varan kadınları düşününüz. Cadılık gibi suçları İslam hukuku hiç mi hiç tanımamıştır (Mumcu, 2001: 113-114).

Selçuklular döneminde Nizamülmülk’ün Orta Asya’da âdet olduğu üzere kadınların siyaset üzerine müessir olmalarını önlemek arzusu ile, kadın hâkimiyetine eğilim göstermemesi için padişahı ikaz ettiği bildirilir. Osmanlı döneminde çok eşliliğin geçerli olmadığı, genel geçerli ilkenin tek kadınla evlilik olduğu söylenebilir. Yabancı seyyahlar Osmanlı toplumunda tek kadınla evlilik ilkesinin geçerli olduğuna tanıklık etmektedirler. Osmanlı’nın son dönemlerinde ortaya atılan feminizm görüşü, özellikle meşrutiyetler dönemine kadar sessiz bir seyirden sonra belirmeye başlamıştır. Tanzimat ile birlikte Batılılaşmaya yönelik Osmanlı İmparatorluğunda kadınların yararına bir dizi yasa çıkarıldı. İkinci Meşrutiyet ile birlikte öncelikle hayır işlerine yönelik olan ancak kadın

haklarını da gündemde tutan ilk kadın dernekleri kurulmaya başlandı. 1915'ten başlayarak Ziya Gökalp evlenme, boşanma, miras hukuku konularında kadınlara eşit haklar isteminde bulundu. 1917'de hazırlanan *Aile Nizamnamesi* taslağında tek karılı evlilik hükmü getirildi.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de kadın hakları açısından yeni bir döneme girildi. 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Hukukundan aktarılan Medeni Kanunu kabul edilerek kadına boşanma hakkı tanındı. Çok eşlilik yasaklandı, kız ve erkek çocuklara mirasta eşit pay ilkesi getirildi. 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra özellikle 1982 Anayasasını takiben Türk toplumunda liberalizm ve katılımcı demokrasi gündeme gelmiştir. Bu imkândan feminizm de yararlanarak kadın hareketlerinde hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. Genel hatları ile Türkiye'de feminist hareketler daha çok liberal feminizm doğrultusunda gelişmiştir. Kadın derneklerinin çabalarının büyük çoğunluğu da kadına karşı ayrımcılığın sona erdirilmesi ve kadının hukuki olarak erkekle aynı eşit haklar sahip olması konuları oluşturmaktadır.

TANIM VE TEMEL KAVRAMLAR

Bu alt başlıkta çalışmanın başlığıyla ilgili “Anayasa”, “İnsan”, “Hak ve Özgürlük”, “İnsan Hakları”, “Kadın Hakları” gibi bazı temel kavramlara değinilecektir.

Anayasa kavramı, esas itibarıyla Batı dillerindeki “*constitution*” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. İngilizcede *constitution* kelimesi, Türkçede “kurmak, tesis etmek, teşkil etmek, meydana getirmek, temel kurulu ve oluşum” anlamlarına gelmektedir. Oysa, Türk Devletinin 1921 ve 1924 tarihli anayasalarına “temel kuruluş kanunu” anlamına gelen “Teşkilatı Esasiye Kanunu” denmiştir. Anayasa kavramı ilk kez Amerika Birleşik Devletlerinde 17 Eylül 1787 tarihinde kullanılmış, o zamandan beri devlet idaresi ile ilgili ana kuralları “anayasa” denen bir belgede toplamak bir gelenek olmuştur (Fındıklı ve Çevik, 2009: 26).

Anayasa kavramı, maddi ve biçimsel olmak üzere iki açıdan tanımlanmaktadır. Toplumun siyasal açıdan örgütlenmesini, devletin temel işlevlerini yürüten organların kuruluş ve işleyişini düzenleyen, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan kurallar, Anayasa adını alan tek bir belgede toplanabileceği gibi, değişik yasalarda da yer alabilirler, hatta yazılı hale bile getirilmemiş olabilir. Bu kuralların tümüne maddi anlamda anayasa denmektedir. Biçimsel anlamda anayasa, ülkede yürürlükte bulunan tüm yasaların dayanağı olan, onları doğuran ve onlardan farklı yöntemlerle yapılan, yürürlüğe konan ve kaldırılan ve onlara

üstün olan, devletin temel organlarını, bu organların kuruluşu ve işleyişini gösteren, kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvenceye alan temel yasadır. Biçimsel anayasalar, maddi anlamda anayasa kuralı sayılan bazı kuralları içermeyebileceği gibi, maddi anlamda anayasa sayılmayan bazı kuralları da içerebilir (Yıldırım, 2003: 29).

Yukarda verilen kısa bilgilerden sonra anayasanın genel bir tanımını vermekte yarar vardır. *Anayasa*, bir ülkede yaşayan insan topluluğunun devlet şeklinde örgütlenmesini, devletin temel yapısını, niteliğini, temel siyasi organlarını (yasama, yürütme ve yargı), bu organların işleyişi ile bunlar arasındaki ilişkileri, iktidarın el değiştirmesini ve kişilerin sahip olduğu hak ve hürriyetleri düzenleyen temel hukuk kurallarıdır (Küçük, 2008: 15).

İnsan kavramı “ruh ve bedenden ibaret varlık, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı” olarak tanımlanmaktadır (Eren vd., 1998) İnsan kavramının kimleri içine aldığı veya daha doğrusu kimleri dışladığı zamansal ve mekânsal olarak değişiklik gösterebiliyor. Hukuki olarak insana ‘kişi’ (şahıs) denmektedir. Kişilik kavramı bizi medeni hukuka götürmektedir. Medeni Kanunumuza göre kişilik, doğumla başlar. İnsan olarak doğan her şahıs, kamu hukuku alanında bireysel özgürlüklerin ve temel hakların devlet otoritesi karşısında ezilmemesini sağlayan temel hak ve özgürlüklerden yararlanır (Kuyaksil, 2002: 1).

“Hak” ve “özgürlük” kavramlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak güçtür. Bir tanım yapmak gerekirse; “*özgürlük*” kavramı hukuk öncesi düzenlenmemiş serbestliği ifade eder. “*Hak*” ise iki anlama gelmektedir. Gündelik anlamında doğruluk ve yetki demektir. İkinci anlamında ise hukuk düzeni tarafından tanınan ve korunan irade ve çıkarları belirtir (Uygun, 200: 13-44)

İnsan hakları kavramının herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Türkçe kitaplar ‘kamu hürriyetleri’, ‘temel haklar’, ‘vatandaş hakları’ hep aynı anlamda birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Çeşitli tanımlarda ortak noktaları belirten bir tanım verecek olursak; “Kişilerin insan olmakla doğuştan sahip oldukları siyasal iktidar karşısında cins, yaş, inanç ve düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları devredilemez haklardır” diyebiliriz (Kuyaksil, 2002: 3).

Kadın hakları ile insan hakları ilişkisi karmaşık bir konudur. İlk bakışta, bu kavramın insan haklarına göre daha özel bir kategori teşkil ettiği izlenimi doğmaktaysa da bu izlenim tam olarak doğru değildir. Bunun doğru olan tarafı şudur: *kadın hakları* terimi, bir yanıyla, kadınların insan kişiliğine bağlı haklarına atıfta bulunur; bu anlamda Kadın hakları kadınların insan

haklarını ifade eder. Ne var ki, günümüzdeki “kadın hakları” söylemine hâkim olan bakış açısı ve anlam bu değildir. Nitekim bu terimle çoğu zaman kadınların insan olmak itibarıyla erkeklerle paylaştıkları haklardan çok, kadın cinsinin özelliklerine karşılık gelen her türlü haklar kastedilmektedir. Bu hakların bir kısmının insan hakları olması mümkün ise de, geri kalanı insan hakları ile aynı normatif değere sahip olmayan genel anlamdaki haklardır. Kadın haklarına atıfta bulunan gerek uluslar arası gerekse ulusal hukuki belgelerde bu konuda her zaman bir açıklık yoktur. Kadın erkek eşitliği ve cinsiyete dayanan ayrımcılığı yasaklayan belgelerde kadının insan haklarına vurgu yapıldığını söyleyebiliriz (Erdoğan vd., 2006:101).

Kadınların insan hakları konusunda iki temel yaklaşım söz konusudur. Bunlar; evrenselci ve kültürel rölâivist yaklaşımlardır. Evrenselci yaklaşım; insanlık ailesinin bütün üyelerinin aynı vazgeçilmez haklara sahip olduğunu savunur. Devletler anayasalarını ve kanunlarını uluslar arası normlara uygun hale getirmelidir. Evrensel tutuma göre bütün kadınlar, Birleşmiş Milletler sözleşmelerinde yer alan tüm haklardan yararlanırlar. Kültürel rölâivistler ise, bir toplum üyelerinin, farklı geleneklere sahip başka bir toplumun pratiklerini yargılama hakkı olmadığını, kültüre dayalı pratiklerin ve hakların değerlendirilmesi için kültürleri kesen geçerli ölçütlerin olmadığını savunurlar (Berktaş, 2000: 364).

Bu çalışmada biz kadın haklarını anayasal bir düzeyde inceleyeceğimiz için bizim bakış açımızda, kadınların insan kişiliğine bağlı hakları ön planda tutulacaktır. Anayasalarımız yapılırken batıdaki evrenselci yaklaşımlardan etkilenmekte ve başta anayasa olmak üzere diğer yasalarında bu normlar ile uyumlu hale getirilmesine çalışılmaktadır.

19. YÜZYIL'A KADAR GENEL BİR BAKIŞ

Türkler, İslâm'dan önce doğayı seven, kadına saygı gösteren, yiğit davranan, Gök-Tanrıya saygılı, büyük bir ulustur. Savaşçı oldukları için, çeşitli uluslarla kültürel bağlar kurmasını bilmişlerdir. Şamanizm inançları yanında Budizm'den, Maniheizm'den ve hatta Hıristiyanlıktan haberdar olmuşlardır. Yerine göre kendilerini yenilemesini bilmişler ve çeşitli uygarlıklardan yararlanmışlardır. Çeşitli dinlerle temasa geçtikleri için de bağnaz olmamışlardır. Düşünceleriyle birçok ulusu etkilemişlerdir (Çubukçu, 1989: 5)

Orhun kitabelerinde, hükümdarların kutlu kimseler olduğu belirtilirken, halka adil ve eşit davrandıkları da sık sık hatırlatılarak daha sonraki kağanlara örnek olarak gösterilmektedir. Siyasal gücün belirmesine bir ölçüde de olsa beylerin ve hatta bey ailelerine mensup kadınların

katılabilmesi, eski Türk toplumunda nisbî bir kişisel özgürlük, eşitlik ve bunların yine o çerçevede güvence altında bulunduğunu gösteriyor. Çeşitli yazılarda geçen “kul” kelimesi daha çok savaş esirlerini ifade etmektedir. Sürekli bir kölelik kurumu Türklerde uzun süre benimsenmemiştir. Ancak Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçilince benimsenmiştir. Hoş görüden de öteye uzanıp bir din özgürlüğü gibi nitelenebilecek davranışlar konumuz bakımından Türk toplumunun oldukça iyi bir düzeye sahip bulunduğunu gösteriyor. Çeşitli Türk lehçelerinde “erkinlik”, “irilik” gibi “hürriyet – özgürlük” kavramlarını karşılayan kelimelerin varlığı da bu söylediklerimizi desteklemektedir (Mumcu, 1992: 149).

XI. Yüzyılda Balasagunlu Yusuf adlı bir bilge tarafından Türklerin İslâmiyet’i kabulünden çok kısa bir süre sonra “Kutatgu Bilig” adlı bir eser, hükümdara karşı yazılmıştır. Bu büyük eserde, hükümdarlara aklın rehberlik etmesi gerektiği, insanların hepsine iyi ve adil davranılması gerektiği gibi yöneticilerin uymaları gereken pek çok insancıl öğütler bulunmaktadır (Mumcu, 1992: 148). Bu eser içinde İslâm dininin esaslarına aykırı olmamak şartıyla, İslâm’dan önceki Türklerin sosyal hayat, ahlâk ve devlet idaresi ile ilgili görüş ve düşünceleri de mevcuttur. Kitapta malzemenin çoğunluğu eski Türk hayatından alınmıştır.

İslâm hukukunda temel hak ve hürriyetler fikri, modern siyasi düşüncenin geçirdiği safhaları yaşamamıştır. Zira İslâm hukukunun kabul ettiği hak ve hürriyetler, başlangıçtan beri vardır ve tabîi bir haktır. Ancak bu hak ve hürriyetler, uygulamada iktidarlara göre bazı farklılıklara maruz kalmıştır. Uygulamada görülen aksaklıklar bir tarafa bırakılırsa, umumi hak ve hürriyetlerin tamamı, Kur’an’da sünnette, Veda Hutbesi’nde ve Medine Anayasası’nda açıkça belirtilmiştir (Akgündüz, 1989:13).

Selçuklular döneminde yöneticiler, çeşitli kültürlerin ve boyların kavşağı olan Anadolu’da taassuptan uzak bir yönetim sergilemeyi tercih ediyorlardı. Selçuklu Devleti Hükümdarı II. Gıyasettin Keyhüsrev, Hıristiyan olan Gürcü eşi için rahat ibadet etsin diye papaz ve kutsal eşyalar getirilmesini sağlamıştır. Hıristiyan Bizans’tan kaçıp sığınan siyaset ve iş adamlarına da Selçuklular kucak açmışlar, bazılarına görev vermişlerdir. Türk uyruğuna girenler, din, dil ve sanatlarını sürdürme özgürlüğünü koruduklarından gayri müslimler kendilerini güvende duymuşlardır. Hatta meşhur tarihçi Claude Cahen, Türk yönetiminde ırk ve din kavgası olmadığı için Müslümanlarla Hıristiyanların yakın ilişki içine girebildiklerini vurgulamıştır (Çubukçu, 1994: 59).

Bu dönemin önemli düşünürlerinden olan Mevlana da insanlara değer verilmesi, insanlar arasında her ne sebeple olursa olsun ayrımcılık

yapılmaması konusunda hem yöneticiler üzerinde hem de toplum üzerinde oldukça büyük etkisi olmuştur.

Mevlânâ sadece 13. asrı değil, bütün asırları ve bütün dünyayı din, dil, renk ve cins farkı gözetmeksizin bütün insanları kucaklamıştır. Mevlânâ'nın hareket noktası insandır, amacı da insandır. O'na göre bütün dinler birdir. Her peygamberin bir yolu vardır; ama, amaç hep yüce Allah'a ulaşmaktır. Fark yoldadır, amaçta değil. O halde sen ben yok; bütün insanlar kardeştir. Böyle bir hümanizm, böyle bir hoşgörü, Türk – İslâm kültürü dışında çok nadiren görülebilir...(Cin, 1994: 9).

Evet Türk tarihi, bugün insan hakları çerçevesinde değerlendirdiğimiz “*insan haklarına saygılı olmak*” hususunda örneklerle doludur. İstanbul'un fethinden sonra burada bulunan halkın dinlerine ve ibadetlerine her hangi bir yasak ya da sınırlama getirilmemiş olması; dini inançları nedeni ile İspanya'dan sürülen ve hiçbir Avrupa ülkesince kabul edilmeyen Musevi cemaatinin Osmanlı tarafından kabul edilmesi; yine, Afrika'da kölelikten kaçanların Osmanlı Devletine sığınmış olmaları insana verilen önemi gösteren siyasal tavıra verilebilecek örneklerden yalnızca bir kaçıdır (Başeskioglu, 1998: 18).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar hükümdarın iktidarlarının dini sınırlamanın dışında yönetilenler tarafından sınırlayan ve fertlere bazı haklar tanıyan bir hürriyet anlayışı kendisini gösterememiştir. Bu tarihten önce Osmanlı İmparatorluğu'nda girilen ıslahat hareketlerinin gerçek bir hürriyet idealinden ilham ve kaynak aldığı söylenemez. Bu alanda atılan adımlar halk isteğinden gelen bir itişin değil, başta bulunan devlet adamlarının duydukları ıslahat ve yenileşme ihtiyacının sonucu olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde kabul edilen modern insan hakları belgelerini kısaca tanıyan temel hak ve özgürlükler açısından inceleyeceğiz. Özellikle doğrudan kadın haklarını ilgilendiren maddelerinin bulunup bulunmadığı araştırılacaktır.

ANAYASAL BELGELER

Bu başlık altında Batı anlamında Anayasal belge sayılan; Sened-i İttifak, Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ve Islahat Fermanına incelenerek, insan hakları konusuna ve bunların içerisinde kadın hakları ile ilgili hususlara bakılacaktır.

4.1. Sened-i İttifak (1809)

Sened-i ittifak padişahla ayanlar arasında imzalanan ve karşılıklı taahhütleri içeren bir anlaşma olması nedeniyle, Türk anayasacılık tarihinde

önemi büyük olan bir siyasi belgedir. Sened-i ittifak'ın anayasa hukukumuzda karşılıklı saygının en iyi sağlandığı siyasi rejim olarak kabul edilen ve henüz ondan daha iyisi de bulunmayan demokrasi düzenine gidişin ilk çabası, ilk belirtisi olduğunu kabul edebiliriz (Aldıkaçtı, 1982: 39).

Başlangıç kısmında, bozulan düzenin yeniden kurulması ve devlet otoritesinin sağlanması amacıyla ve tarafların ittifakıyla akdedildiği belirtilen senedin altısı esas biri ek olmak üzere yedi şartı bulunmaktadır. Bu şartlarda yer alan insan hakları ile ilgili hükümler şöyle özetlenebilir: Ayanlar sadakat gösterecek, padişah da onların mallarını ve canlarını güvenceye alacaktır. Ayanların mevcut hakları ölümlemlerinden sonra hanedanlarına geçerek aynen korunacak. Ayanlar kendi bölgeleri dışında güç kullanmayacak, halka zulüm yapmayacak, kanunların uygulanmasına muhalefet edemeyecekler. Ülkede düzenin sağlanması ve zulmün önlenmesi için devlet görevleri ile ayanın birlikte aldıkları kararlar uygulanacak. Vatandaş her türlü zulmün ve kötü muameleye karşı korunacaktır (Armağan, 1980: 9-12).

Sened-i İttifak'ın asıl önemli olan yönü, âyâna bir çeşit “direnme hakkı” tanımış olmasıdır. Âyân, baştakilerin keyfi işlemlerine karşı koyabilecek, haksızlığa uğramış olanlar bu karşı koyma sırasında öbür âyândan yardım görecektir (Soysal, 1986: 27). Bu belge ile padişah bazı yetkilerinden vazgeçiyor. Ama halk için mi? Hayır, feodal bey olan âyânlar için. Bu belge de özgürlükler veya benzeri siyasal haklar hakkında hiçbir hüküm yoktur (Mumcu, 1992:153). Bu belgenin siyasi anlamı âyânın “resmen devletin ortakları olarak tanınmış” olmasında yatmaktadır. Nitekim daha sonra meşrutiyeti hazırlayan ortam ancak böyle bir anlam başlangıcı üstüne oturmuştur (Erdoğan, 2001: 4).

Sonuç olarak bu belgeyi kadın hakları açısından değerlendirdiğimizde, olumlu bir sonuca henüz ulaşamamaktadır. Bazı yazarlar bu belgeyi insan hakları ile ilgili batılı tarzdaki Manga Carta'ya benzetmektedirler. Bu bakımdan da belgede doğrudan kadın hakları ile ilgili bir hususa rastlanmamaktadır. İnsan haklarının önemli ilk adımlarından olan padişahın yetkilerinin sınırlandırılması ve tüm insanlara değil sadece ayanlara bir takım haklar vermesi açısından önemli bir belgedir.

Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) (1839)

Osmanlı Devleti'nde insan haklarının tanınması yolunda atılan ikinci önemli adım, Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) olmuştur. Tanzimat Fermanı da bir anayasa değildir. Ancak anayasa hareketleri içinde önemli yeri olan bir vesikadır. Bu vesikada padişahın geniş

iktidarının, Sened-i İttifaka nazaran daha sınırlandırıldığı görülmektedir. Ancak bu sınırlama (autolimitation) padişah için kendi kendini bağlama, iktidarını bağlamadır (Armağan, 1980: 13-15).

Tanzimat Fermanı biçim bakımından, Sened-i İttifak gibi şart şart veya madde madde değildir. Tanzimat Fermanında bir yandan birçok temel hak ve özgürlük tanınmış, diğer yandan da devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir. Ancak bu haklar ve ilkeler oldukça dağınık ve iç içe girmiştir (<http://www.anayasa.gen.tr/tanzimatfermani.htm>).

Tanzimat Fermanı ile can güvenliği, mal güvenliği şeref ve haysiyetin korunması, kişi güvenliği ile ilgili esaslar belirtilerek din ayırımı gözetilmeksizin bütün tebaaya bu haklar eşit olarak tanınmıştır. Padişah o güne kadar kendisine tanınan ceza verme yetkisinden vazgeçiyordu. Cezalar, mahkemelerce, açık ve ayrıntılı görülecek davalar sonucunda verilecekti.

Tanzimat Fermanında İnsan Haklarının temelini oluşturan yaşama, onur gibi ilkelerle mülkiyet hakkı kesin güvenceye alınıyor. Bu “kesin” güvence “yasa” egemenliğidir. Ceza yasası karşısında herkesin eşit olmasıdır... Pek çok konuda eleştirilere uğrasalar bile Tanzimatçıların bu en temel hakları sağlamada gösterdikleri iyi niyetli çabalar büyük övgüye değer. Osmanlı insanını yüzlerce yıllık korkulu rüyası “Siyaseten Katl” ile mala el koymak demek olan “Müsadere” tarihe karışmıştır (Mumcu, 1992:158-159).

Sened-i İttifak'ta padişah yalnız Anadolu ve Rumeli âyanının can ve mülküne dokunmayacağını kabulle sınırlanıyordu. Hâlbuki Gülhane Hattı Hümayunu ile iktidar bütün uyrukların çok daha çeşitli hak ve özgürlüklerine dokunmayacağını ve egemenliğin kullanılmasında kanuna uyacağını vaat etmektedir. Devlet başkanının kanunlara saygı göstermesi ilkesi, fert hak ve özgürlüklerinin ilk akla gelenlerinin iktidarcaya dokunulmazlığı, uyruklar arasında eşitliğin bulunması, fikirleri pozitif hukuk kaideleri olarak görülmektedir. Böylece hukuk devleti kavramının gerçekleştirilmesine doğru bir adım daha atılmış olmaktadır (Aldıkaçtı, 1982: 46).

Fermanda sağlanan diğer haklar içerisinde kadın hakları açısından da değinebileceğimiz en önemli hakkın “Eşitlik İlkesi” olduğunu söyleyebiliriz. Fermanda sayılan bu haklardan din ayırımı olmaksızın bütün tebaanın yararlanması öngörülmüştür. Bu konuda Tanzimat Fermanında Padişah şöyle demektedir: “Teb'a-ı Saltanat-ı Seniyeğimizden olan ehl-i İslâm ve mileli saire bu müsaadat-ı şahanemize bilâistisna mazhar olmak üzere can

ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer'i iktizasınca kâffe-i memalik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şahanemizden emnniyet-i kamile verilmiş"tir. Alıntıdan da anlaşılacağı üzere verilen haklardan ("müsaadat" yani müsaadeler deniyor) din ayrımı olmaksızın istisnasız bütün Osmanlı tebaasının yararlanacağı yolunda "tam güvence (emnniyet-i kamile)" verildiği belirtilmektedir. Böylece Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında eşitlik ilkesi benimsenmiştir. Ferman, dini ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaasını kanun önünde eşit saymaktadır. Tanzimat Fermanındaki eşitlik ilkesi sosyal statüler bakımından da geçerlidir. Tanzimat Fermanının açıklanması için çıkarılan bir ek fermanında, "vezirden çobana kadar herkesin eşit olduğu" vurgulanmıştır. Sonuç olarak, eşitlik ilkesinin genişliği içerisinde kadınlarında bu haklardan yararlanacaklarını kabul edilebilir. Ancak bu fermanında da doğrudan kadın ve kadın hakları tabirine rastlanılmamaktadır (<http://www.anayasa.gen.tr/tanzimatfermani.htm>).

Tanzimat ile birlikte Batılılaşmaya yönelen Osmanlı İmparatorluğunda kadınların yararına bir dizi yasa çıkarıldı: Kız çocukların miras hakkını düzenleyen Arazi Kanunu, gelinlik vergisinin kaldırılışı, cariyelik ve köleliğin yasaklanması, kız okullarının açılması, öğretmen okullarına kız öğrencilerin de alınması vb (Görsel Ans., 1984:3167).

Tanzimat dönemi yararları yanında topluma bazı olumsuz etkiler yapmış, sivil teşebbüs ve halkın inisiyatif kullanma kabiliyetini köreltmış, bunun yerine devletçiliği, merkeziyetçiliği ve bürokrasiyi ikame etmiştir. Oysa halkın inisiyatif sahibi ve katılımcı olduğu demokratik devletler, bürokratik devletlerden her zaman daha güçlüdür. Anayasal bir belge niteliği taşıyan Tanzimat Fermanı, bir anlamda meşrutiyet rejiminin kurulmasını sağlayan ortamı, şartları, kişi ve liderleri hazırlamıştır (Fındıklı ve Çevik, 2009: 26).

Ahmet AKGÜNDÜZ'e göre, Tanzimat Fermanıyla açıklanan hak ve hürriyetler, Osmanlı devletinde daha önce hiç mevcut olmayan ve ilk defa tanınan hak ve hürriyetler değildir. Belki icrâdaki bozukluklar sebebiyle ihmale uğrayan hak ve hürriyetler, yeni hukukî düzenlemeler ve müesseselerle garanti altına alınmak istenmiştir. Bu sebeple eski hukukumuzdaki hak ve hürriyetleri, bu fermandakine münhasır addetmek veya temel hak ve hürriyetleri, bunlarla başlatmak tarihî bir hata olur. Eski arşiv ve sicil kayıtları böyle bir kanaati nakzetedmektedir (Akgündüz, 1989: 70).

Islahat Fermanı (1856)

1853 yılında patlak veren Kırım Savaşı'nı takip eden Paris Barış Konferansı öncesinde Osmanlı devleti Avrupalı devletler nezdindeki imajını iyileştirmek üzere 18 Şubat 1856'da *Islahat Fermanı*'nı ilan etti. Bu fermanla artık din, dil, ırk, mezhep ayrımı kalkıyor, bütün Osmanlılar eşit duruma getiriliyordu. Gülhane Hattı Hümayunu ile ilan edilen can, mal ve namusun korunması hususundaki temel prensip bir kere daha teyit edilip ilave olarak *eziyet, işkence ve her türlü cismani ceza kesinlikle yasaklanmakta, mahkûmların mallarının müsadere edilmeyeceği belirtilmekte, duruşmaların açıklığı prensibi ve eğitim hürriyeti kabul edilmektedir. Doğrudan doğruya kişi hakları ve özgürlükleri ile ilgili bu esaslardan başka, Ferman, adlî, idarî ve malî alanlarda oldukça geniş bir takım ıslahat tedbirlerinin ana prensiplerini de tespit ve ilân ediyordu* (Kapani, 1981: 100; Tanör, 1996: 72-73).

Osmanlı gayrimüslim yurttaşlarına cemaat işlerinde bazı yeni haklar tanınması, yabancıların Osmanlı ülkesinde yargılanmaları işine yargı bağımsızlığı ile bağdaşmayan hükümler getirilmesi, gene yabancılara Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal sahibi olmaları gibi aykırı haklar verilmesi Ferman'ın olumsuz yanlarıdır. Ama Türk İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri tarihinde Islahat Fermanı yasaklar karşısında mutlak eşitliği getirmesi açısından son derece önemli bir belgedir (Mumcu, 1992: 160).

1839 ve 1856 Fermanları bir tepki, bir direnme sonunda ortaya çıkan belgeler değildir. Osmanlı ülkesinde yaşayanlar, bu Fermanlarda öne sürülen hakların kendilerine tanınması için herhangi bir savaşa girişmemişlerdir. Bu fermanlarda insanların doğuştan haklarından söz açılmaz. Padişah bu hakları vatandaşlarına "ihсан" etmiş, "lütuf" mahiyetinde ve "müsâdaât-ı şâhâne" şeklinde vermiştir. Doğal hukuk anlayışının ortaya çıkardığı doğal haklar değil, Padişahça yapılmış bir "bağış" söz konusudur. İlân edilen belgelerin yaptırımını mânevî bile olsa, Devlet yetkilerini kullananları keyfe göre harekette bulunmadan önleyecek bazı kurallar ortaya atılmış, Devletin üstün bir hukuk kuralı ile sınırlandırılması gerektiği anlayışı bu dönemde yerleşmiştir (Akın, T.Y.:304-305).

Bu fermanla da direk kadın hakları ile ilgili bir hükme rastlanılmamaktadır. Bu fermanla önemli olarak din, dil, ırk, mezhep ayrımı kalkıyor, bütün Osmanlılar eşit duruma getiriliyordu. Eziyet, işkence ve her türlü cismani ceza kesinlikle yasaklanmakta ve eğitim hürriyeti kabul edilmektedir. Genel olarak verilen bu hürriyetler ve eşitlik prensibi doğrultusunda kadınlar bu haklardan özellikle eğitim hakkından yararlanmışlardır. Ancak o dönemdeki toplumsal kültür açısından, bu

haklardan yararlanan ya da yararlanmak isteyen kadınların fazla olduğunu söyleyemeyiz.

KANUNİ ESASİ (1876) / 1876 ANAYASASI

1876 Kanun-u Esasi'si Türk toplumunun ilk yazılı Anayasası olma niteliği taşır. Ayrıca bu belge Osmanlı Devleti'nde ilk kez insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri bazı hakları olduğunun padişah tarafından kabulü anlamına gelir. 1876 Anayasası bir Meclisin kurulmasının öngörerek, padişahın yanı sıra milletvekilleri vasıtasıyla halkın iradesinin devlet yönetimine katılmasına imkân vermiştir. Kişi hak ve özgürlüklerine ilk defa olarak diğer devletlerin anayasalarındaki gibi yer verilmiş, geniş bir liste halinde sıralanmıştır. Bu haklar o dönemde diğer ülkelerin anayasaları ile birlikte karşılaştırıldığında hiç de küçümsenecek şeyler değildir (Tanör, 1996: 127; Gözler, 2000: 34).

Kanun-u Esasî 8 ilâ 26'ncı maddeleri arasında "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuku Umumîyesi" başlığı altında temel hak ve hürriyetleri düzenlemiştir: Vatandaşlık hakkı (m.8), kişi hürriyeti (m.9), kişi güvenliği (m.10), ibadet hürriyeti (m.11), basın hürriyeti (m.12), şirket kurma hürriyeti (m.13), dilekçe hakkı (m.14), öğretim hürriyeti (m.15), eşitlik ilkesi (m.17), devlet memurluğuna girme hakkı (m.19), malî güce göre vergi ilkesi (m.20), konut dokunulmazlığı (m.22), kanunî hâkim güvencesi (m.23), müsadere, angarya yasağı (m.24), vergilerin kanûniliği ilkesi (m.25), işkence yasağı (m.26).

Kanun-u Esasîde kişi hürriyeti ve güvenliğini sağlamaya yönelik bir takım yargısal güvenceler de öngörülmüştür. Bir kere yukarıda değinildiği gibi "kanunî hâkim ilkesi" (m.23), kabul edilmiştir. Diğer yandan 85'inci maddeye göre, bir davaya ancak ait olduğu mahkemede bakılacaktır. Mahkemeler görev alanlarına giren davaya bakmaktan kaçınamayacaklardır (m.84). Ayrıca var olan olağan mahkemeler dışında, "fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek salâhiyetini haiz komisyon teşkil" edilemeyecektir (m.89). Bunların yanında mahkemelerin aleniliği ilkesi (m.82) kabul edilmiştir. Nihayet 83'üncü maddede herkesin lüzum gördüğü meşru vasıtalarla haklarını savunabileceği (hak arama özgürlüğü) esas kabul edilmiştir (Gözler, 2000: 21-22).

Kanun-u Esasî, üç hürriyeti açıkça yasaklamıştır: Fikir (düşünce) ve toplantı hürriyeti, dernek kurma hakkı. Fakat 1876'nın kamu hürriyeti sistemini sifıra indiren padişah baskısı ünlü 113. maddenin son fıkrası olarak düzenlenmiştir. Bu fıkraya göre, polisin gerçek "tahkikatı" sonunda,

hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri sabit olanları “Memâlik-i Mahsura-i Şahane”den çıkarmak ve sürmek “münhasıran (yalnızca) padişah yetkisindedir. Bu hüküm Midhat Paşa’ya uygulanmıştır (Tunaya, 2003: 13).

1876 Anayasası’nın insan hakları yönünden önemi, Osmanlı Devleti’nde, ilk kez, insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri hakları bulunduğu kabul edilmiş olmasıdır. Daha önceleri de, padişahlar uyruklarına birer lütuf niteliğinde bazı imkânlar tanımışlardı. Fakat bu kez, kişilerin hakları ülkedeki en üstün hukuk belgesinde, yani Anayasaya yazılmıştı. Anayasa, padişahı çok geniş yetkilerle donatmıştır. Fakat padişahın, bu yetkilerini insan haklarını ihlal edecek şekilde kullanması durumunda yapacak bir şey yoktu. Çünkü padişahın mukaddes olduğu ve hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacağı Anayasa’da kabul edilmişti (Uygun, 1996: 14).

1878 yılında padişahın Meclis’i fesh etmesiyle birlikte, 1908’e kadar devam edecek 30 yıllık bir mutlakiyet dönemi yaşanmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 1909 yılında Kanun-u Esasi’de önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde insan haklarına ilişkin değişiklikler pek geniş sayılmaz. Bunlardan insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili olanlardan, *padişahın sürgün etme hakkının kaldırılması (m.113)*, *Kanun dışı tutuklama yasağı (m.10)*, *basın özgürlüğünün genişletilmesi, sansür yasağının (m.12) getirilmesi*, *Osmanlı vatandaşlarına toplantı ve dernek kurma özgürlüklerinin tanınması (m.120)* sayılabilir (Gözler, 2000: 31; Mumcu, 1992: 173; Aldıkaçtı, 1982: 71). Bu dönemde ülke yönetimini eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdulhamit’in baskıcı düzenini aratmayacak uygulamalara girişir. Aradaki fark, tek kişinin (padişahın) diktatörlüğünün yerini, bir partinin diktatörlüğüne bırakmasıdır (Uygun, 1996: 17). Hürriyetçi bir sistem yerine, Abdulhamid’in istibdadını gölgede bırakan oligarşik bir mutlakiyete varılmıştır. “Devri sâbık yaratmayacaklarını” vadedenler, eskisinden beter, demokratik görünüşlerle örtülü bir istibdat sistemine karar kılmışlardır (Tunaya, 1996: 80).

Toplumlar ve toplumsal hayat durağan değildir. Bir canlı gibi değişik dönem ve aşamalar yaşamaktadır. Toplumsal hayatı yöneten kurallar da devamlı olarak bir değişim ve gelişim içerisindedirler. Bizim toplumumuz ve yönetim yapımız da bu değişimden ve gelişimden hariç kalmamıştır. 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarımız yürürlükte kaldıkları süre içerisinde değişikliklere uğramışlardır.

İkinci Meşrutiyet ile birlikte öncelikle hayır işlerine yönelik olan ancak kadın haklarını da gündemde tutan ilk kadın dernekleri kurulmaya başlandı: *Cemiyet-i İmdadiye* (1908), Halide Edip’in kuruculuğunu

üstlendiği *Teali-i Nisvan* (1909), *Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi* (1912), *Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan* (1913). 1917’de hazırlanan *Aile Nizamnamesi* taslağında tek karılı evlilik hükmü getirildi. (Görsel Ans., 1984:3167).

Sonuç olarak II. Meşrutiyet rejimi, demokrasi ve özgürlükler pratiğindeki olumsuzluklarına karşın, ulusal toplum, ulusal devlet ve ulusal egemenlik tezlerinin ilk mayalandığı ortam olması bakımından önemli bir hizmet görmüş sayılabilir. Nitekim Türkiye’nin 1918’den sonraki siyasal-anayasal gelişmelerinde II. Meşrutiyet’in bu olumlu mirasından yararlanılacaktır (Tanör, 1996: 169). Bu bahtsız demokrasi denemesi ulaştığı sonuçlar bakımından tarihî olmaktan çıkar, bugüne bağlanabilir (Tunaya, 1996: 85).

TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU (20 Ocak 1921)/ 1921 ANAYASASI

Osmanlı Meclis-i Meb’usanı, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’u işgal eden İngilizler tarafından basılmış, bazı meb’uslar tevkif edilmiş, bazı meb’uslar da yurt dışına kaçmışlardır. İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Ankara’da 23 Nisan 1920’de toplanan Büyük Millet Meclisi bir müddet çalışmış daha sonra yeni bir Anayasa hazırlığına başlamıştır. Bu Anayasa 20 Kânun-u Sani 1337 (20 Ocak 1921) tarih ve 85 sayılı *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*’dur. Bu Anayasa, 23 madde ve bir madde-i münferideden ibarettir (Armağan, 1980: 23).

1921 Anayasası kısa bir anayasaydı. İnsan haklarına ilişkin kurallar içermiyordu. Olağanüstü koşullar altında hazırlanmış ve çökmekte olan bir imparatorluktan, yeni bir ulusal devlet ortaya çıkarma işini üstlenerek üç yıl uygulanmıştır. Bu üç yıl içinde Kurtuluş Savaşının kazanılması, saltanat ve hilafetin kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi gibi çok önemli işler başarılmıştır (Uygun, 1996: 19).

Bu Anayasaya göre , “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Kendi mukadderatını bizzat tayin etmek, halkın hakkıdır. Kanun yapma ve icra etme yetkileri, millî camiyayı temsil eden Büyük Millet Meclisinde tecelli etmiştir..” meclis hükümeti sistemi kabul edilmiştir (Armağan, 1980: 24). İşte, 1921 Anayasasında açıkça ifade edilen, 1924 Anayasasında tekrarlanan, hatta 1961 ve özellikle 1982 Anayasalarındaki değişik düzenlemelere karşın etki kalıntılarını bugünün politikasında bile hâlâ duyuran “meclis üstünlüğü” ilkesi o dönemden kalmadır (Soysal, 1986: 39).

Sonuç olarak 1921 Anayasası kısa bir anayasa olması ve insan haklarına ilişkin kurallar içermemesi nedeniyle kadın hakları ile ilgili bir madde de içermemektedir.

TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU (20 Nisan 1924) / 1924 ANAYASASI

Osmanlı Devleti yıkılmış, cumhuriyet ilan edilmiştir. TBMM yeni bir anayasa hazırlamış ve kabul etmiştir. Bu anayasa, 20 Nisan 1340 (20 Nisan 1924)tarihli ve 491 sayılı *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'dur. Bu kanun 1960 yılına kadar tatbik edilmiştir. Anayasa 6 fasıl ve 105 maddeden meydana gelmiştir (Armağan, 1980: 26).

1924 Anayasasında, temel hak ve özgürlükler açısından 1876 Anayasasındaki temel ilkeler kabul edilmiş ve 1945 yılına kadar tek parti rejimi altında çağdaş, Batılı bir devlet olması için gerekli değişimler bu düzen içerisinde gerçekleştirilmiştir. Hürriyetin tanımı aynen 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nden alınmış olup, "hürriyet; başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tabiyeden olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyetidir" şeklinde tarif edilmektedir. O halde, 1924 Anayasası'na göre özgürlüğün sınırı bir başkasının özgürlüğüdür, bu sınırı kanun çizer (Kapani, 1981: 109-110).

Anayasa 5. faslında hak ve hürriyetlerden bahsetmektedir. Bu fasıl "*Türklerin hukuk-u âmmesi*" başlığını taşımaktadır. Bu fasılda birçok hak ve hürriyetler yer almıştır. Meselâ her Türk'ün hür doğduğu, hür yaşama hakkı, imtiyazların kaldırıldığı, kişi güvenliği, can, mal, ırz, meskenin her türlü taarruzdan masun olduğu, işkence yasağı, basın hürriyeti, akit yapma, çalışma, mülk edinme, toplanma, cemiyet kurma, şirket kurma hürriyetleri, tedrisat serbestisi, postanın gizliliği, dilekçe hakkı, v.s. belirtilmiştir (Armağan, 1980: 29).

Bu Anayasa döneminde insan hakları yönünden kayda değer gelişme 1934 yılında *kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi olmuştur*. Kadınlara oy hakkının verilmesi bazı Avrupa ülkelerinden daha eski bir tarihte gerçekleştirilmiştir. 1934 yılına kadar gerçekleştirilen değişikliklerle devletin laik niteliği pekiştirilmiş devletin din kurallarına dayalı olarak yönetilemeyeceği kabul edilmiştir (Uygun, 1996: 20; Tanör, 1996: 236-239; Aldıkaçtı, 1982: 93).

1924 *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*, temel hak ve hürriyetler konusunda oldukça liberal bir anlayışa sahip olmasına rağmen, bu dönemde, özellikle 1950'lere kadar temel hak ve uygulamalar konusunda uygulama hiç de liberal olmamıştır (Gözler, 2000: 57; Tanör, 1996: 223-245; Mumcu, 1992:187-189). Bütün aksaklıklarına rağmen bu Anayasa, Türk siyasal hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur. Türk demokrasisinde geleneksel kurumların yerleşmesini sağlamıştır (Mumcu, 1992:192).

Sonuç olarak 1924 anayasasında da kadın hakları ile ilgili ayrı özel bir maddeye rastlanmamaktadır. Ancak diğer maddeler içerisinde 69. ve 87. maddelerin kadın hakları açısından ayrı bir öneminin olduğunu söyleyebiliriz. Altmış dokuzuncu maddede Türkçeleştirilmiş metinde, “*Türkler kanun karşısında eşitirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır*” denilmektedir. Seksen yedinci maddede, “*Kadın erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır*” denilmektedir. 05.12.1934 tarihinde anayasanın 10 ve 11’inci maddeleri değiştirilmişti. Maddelerin değiştirilmiş Türkçeleştirilmiş metni “*Madde 9- Milletvekili seçmek yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk’ün hakkıdır. Madde 10- Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk Milletvekili seçilebilir*” şeklindedir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye’de kadın hakları açısından yeni bir döneme girildi. 17 Şubat 1926’da İsviçre Medeni Hukukundan aktarılan Medeni Kanunu kabul edilerek kadına boşanma hakkı tanındı. Çok eşlilik yasaklandı, kız ve erkek çocuklara mirasta eşit pay ilkesi getirildi. 5 Aralık 1934’te Milletvekili Seçimi Kanunu’nda yapılan bir değişiklikle kadına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. Türk Kadınlar Birliği ve Kadınlar Konseyi gibi uluslararası toplantılara katılan kuruluşlar vardır (Görsel Ans., 1984: 3167).

1961 TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

27 Mayıs 1960 tarihinde, başta bulunan DP iktidarı askerî bir hareketle devrilmiştir. Bu hareketi yapanlar ordu mensubu subaylar idi ve kendilerine T.C. Millî Birlik Komitesi ismini vermişlerdi. Millî Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960’tan sonra bir kanun yapmış ve 1924 tarihli Anayasa’nın ehemmiyetli bazı hükümlerini değiştirmiş veya yürürlükten kaldırmıştır. Daha sonra bir komisyona Anayasa Tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı, 9 Temmuz 1961 tarihinde referanduma sunulmuş ve halkın % 61,5’i tarafından kabul edilmiştir. 20 Temmuz 1961 tarihli Resmî Gazetede 9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası” ismiyle yayınlanmış ve hemen yürürlüğe girmiştir (Armağan, 1980: 35-39).

1945 sonrası çok partili siyasal dönemde hükümetin demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmayan uygulamalara giriştiği gerekçesi ile 1960’da bir darbe ile 1924 Anayasası fesh edildi. Demokrasinin çoğunluğun dilediği gibi davranacağı bir yönetim tarzı olmadığı, azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunması bu dönemde hazırlanan anayasanın üzerinde durduğu önemli bir husustur (Gözler, 2000: 57-61; Kapani, 1981: 112-115; Mumcu, 1992: 194).

1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler düzenlenirken, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden oldukça yararlanılmış, bu belgelerde yer alan hükümlerin hemen hepsine yer verilerek, 1924 Anayasası'na göre daha geniş ve daha güvenceli hazırlanmıştır. 2. maddede Türkiye Cumhuriyeti'nin nitelikleri sayılırken, “*insan haklarına dayanan devlet*” olma niteliği belirtilerek, insan hakları Türk Devletinin temellerinden biri sayılarak hürriyetçi bir siyasal rejim ifade edilmiştir. 1961 Anayasası ile özgürlükler çok ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve yasama organının özgürlükleri sınırlarken neleri yapamayacağı da belirtilerek, kanun koyucunun özgürlüklerin düzenlenmesindeki takdir yetkisi daraltılmış ve onun aşamayacağı bazı kayıtlar getirilmiştir. Sınırlamanın sebeplerini şekli ve ölçüsünü belirten etraflı hükümler koyma yoluna gitmiştir (Kuzu,1995: 211).

1961 Anayasası temel hak ve hürriyetler bakımından, ferdi esas almıştır. “Herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu” belirtilmek suretiyle, siyasi iktidarın arzu ve takdirine göre yok edilmeyecek tabii hak ve özgürlükler benimsenmiştir. Ayrıca, ne nedenle olursa olsun, özgürlüğün özünü zedeleyecek aşırı sınırlamayı önlemek amacıyla 11. maddede “*Kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulmayacağı*” düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nın getirdiği en önemli yeniliklerden biri de çağdaş hürriyet anlayışı olmuştur. Klasik özgürlükler yanında kişilere sosyal ve ekonomik haklar tanınmış, devlete bu hakları yerine getirmesi ve uygun ortamı yaratması için de görevler verilmiştir. Özel bir hükümlerle Devrim Kanunlarını da tartışma dışı bırakmıştır (Kapani, 1981: 115-120).

1924 Anayasası temel hak ve özgürlükleri, 18. yüzyıl anlayışına göre kısa bir biçimde saymakla yetinmiş olmasına karşılık, 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlükler alanında geniş bir düzenlemeye gitmiş, temel hak ve özgürlükleri kişi hakları, sosyal ve iktisadi haklar, siyasal haklar olmak üzere, üç kümede, orak kuralları da genel hükümler adı altında toplamıştır. 1961 anayasasının getirdiği sisteme göre, temel hak ve özgürlüklerin hangi hallerde sınırlandırılabilirliği yine anayasa ile belirtilmiştir. Bu sınırlamanın ancak yasa ile olacağı, özgürlüklerin özüne dokunulamayacağı, yasalar önünde eşitlik ilkesine ters düşen düzenlemelere gidilemeyeceği öngörülmüştür (Gözübüyük, 2005: 84).

Anayasa'nın getirdiği demokratik ve özgürlükçü düzen, ülkede baş gösteren şiddet eylemlerini önlemek gerekçesi ile 12 Mart 1971 tarihinde, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ile kesintiye uğradı. Müdahalenin ardından, Anayasa'da yer alan özgürlüklerin sınırlandırılması yoluna gidildi. TRT'nin

özerkliği kaldırıldı. Üniversitelerin özerkliği zayıflatıldı. Fakat bütün bu düzenlemeler, ne terörün (anarşinin) tırmanmasını ne de sosyal ve ekonomik sorunların büyümesini önleyebildi. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde Silahlı Kuvvetler TBMM'ni kapatarak, yönetime tekrar el koydu (Uygun, 1996: 27).

Sonuç olarak 1961 anayasasında da kadın hakları ile ilgili ayrı özel bir maddeye rastlanmamaktadır. Ancak diğer maddeler içerisinde 12. ve 35. maddelerin kadın hakları açısından ayrı bir öneminin olduğunu söyleyebiliriz. On ikinci madde "**Eşitlik**" başlığını taşımaktadır. Bu maddede "*herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir*" denilmektedir. Dolayısıyla anayasal düzeyde erkeklerin sahip olduğu tüm haklara kadınlar da sahip bulunmaktadır. Otuz beşinci madde "**Ailenin korunması**" başlığını taşımaktadır. Bu maddede, "*Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri, ailenin, ananın ve çocuğun korunması için gerekli tedbirleri alır ve teşkilâtı kurar*" denilmektedir. Burada da kadın bir anne olarak korunmalı ve bu konuda gerekli teşkilat kurulmalıdır.

1982 ANAYASASI

12 Eylül Askerî Müdahalesi ile ortaya çıkan yeni rejim hukukî çerçevesi, Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 27 Ekim 1980 tarih ve 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun" ile çizilmiştir. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı "Kurucu Meclis Hakkında Kanun" ile yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir Kurucu Meclis kurulmuştur. Tasarı 18 Ekim 1982 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilerek, halkoyuna sunulmak üzere 20 Ekim 1982 tarih ve 17844 sayılı Resmî Gazetede yayımlandı. Tasarı 7 Kasım 1982 Pazar günü yapılan halkoylaması sonucu, % 8,63 oranında "hayır" oyuna karşılık % 91,37 oranında "evet" oyu ile kabul edilmiştir. Kabul edilen Anayasa, 2709 sayılı kanun olarak 9 Kasım 1982 tarih ve 17863 mükerrer sarılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır (Gözler, 2000: 80-83).

1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri düzenlerken, bunları sırf temel hak ve özgürlük olarak anayasada bulunması şeklindeki klasik anlayıştan dolayı değil, doğrudan doğruya Türk toplumunun hak ve özgürlük ihtiyacını göz önünde tutarak yeniden ele almıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın ferdi sorumsuz ve karşılıksız olarak hak ve hürriyet sahibi yapma anlayışını kabul etmemektedir. 1982 Anayasası, hak ve özgürlüğe sahip olma, kullanma ve yararlanma karşılığında ferdin de bir takım görevleri olduğu anlayışını benimsemektedir. Kişiler, hak ve özgürlüklerini vatandaş olduğu devletin birlik ve bütünlüğünü bozacak

şekilde kullanamaz, diğer kişilerce, topluma, ailesine ve devlete karşı bazı görevleri de vardır (madde 12). Savaş, seferberlik ve sıkıyönetim hallerinde temel hak ve özgürlüklerin durdurulması dahi uygun görülmüştür. 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmında “*Her Türk vatandaşının bu Anayasada temel hak ve özgürlüklerinden, eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak, milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu*” vurgulanarak “maddi ve manevi varlığını geliştirme” yoluyla “onurlu bir hayat sürme” haysiyet ve kişilik sahibi insan için vazgeçilmez hedefler olarak belirtilmiştir (Kuyaksil, 2002: 21).

İnsan hakları kavramı, 1982 Anayasası'nın çeşitli maddelerinde, 1961 Anayasası'ndan daha *geniş ve ayrıntılı* olarak düzenlenmiştir. Cumhuriyetin temel niteliklerini düzenleyen İkinci maddede “*Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı bir devlet*” olduğu vurgulanmıştır. Böylece Anayasa, belli bir düşünce biçimini yansıtmak, insan haysiyeti kavramının evrenselliğini vurgulamak ve kişilerin insan olmaktan dolayı sahip oldukları hak ve özgürlüklerden yararlanacaklarını açıklamak istemiştir.

Anayasada gerçi çok önemli bir kurum olarak İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine değer verilmiştir. Ama bu “değer verme” öylesine sıkı sınırlar ve istisnalar içindedir ki, anayasanın bu konudaki yapısı “kısıtlılık kavramına” daha fazla yer verildiği yargısına bile bizi bazı temel maddelerinde sürüklemektedir (Mumcu, 1992: 226). Bu kısıtlayıcı yaklaşım Avrupa Konseyi ile olan ilişkiler neticesinde özgürlükçü bir ortama doğru değişim seyri izlemektedir.

Bu nedenle 2004 yılına kadar Anayasada 6 tane değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklere paralel uyum yasaları da çıkarılmıştır. Avrupa Birliği'nin genişleme politikalarının ele alındığı 12 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmemesinin gerekçeleri olarak belirtilen siyasi ve ekonomik engeller arasına en önemlilerinden birisi olarak Türkiye'deki insan haklarının kolluk tarafından ihlal edilmesi gösterilmektedir. 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi kararı Türkiye'nin bir dizi temel reformları başlatmasını teşvik etmiştir. Kopenhag Siyasi Kriterleri, Avrupa Birliğine tam üyelik için temel şart olduğundan dolayı bunların gerçekleştirilmesi yönünde Türk Hükümetleri Helsinki Zirvesinden sonra yoğun bir çaba göstermişlerdir. Bu çerçevede çeşitli anayasal, yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır.

2001 yılında yapılan değişiklik, en kapsamlı olanıdır. Ekonomik ve sosyal haklar konusunda en önemli değişikliklerden birisi; eşler arasındaki eşitliktir. Madde:41/1; “*Aile Türk Toplumunun temelidir ve eşler arasında*

eşitliğe dayanır” biçiminde değiştirilmiştir. Değişiklik olmamakla birlikte 50. madde de kadınlarla ilgili bir öneme sahiptir. Anayasanın 50. maddesi çalışma şartları ve dinlenme hakkını içermektedir. Bu maddede “*Kimse, yaşına cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştıramaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar...*” denilmektedir. Devletin iktisadi ve sosyal sınırının belirlenmesinde “ekonomik istikrarın korunması” hükmü çıkarılmış, “bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri” ibaresi konulmuştur (m.65). Siyasal haklar konusunda “Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür” (m.66/2) ifadesi ile yetinilmiştir.

İş Yasasında yapılan düzenlemeye göre aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmayacağı hükmü getirilmiştir. Ayrıca yasada işverenin işçiye cinsel tacizde bulunması veya işyerinde bulunan diğer kişiler tarafından tacize uğradığını bildiği halde işverenin gerekli önlemleri almaması halinde işçinin derhal fesih yetkisinin bulunduğu hükmü yer almaktadır.

Ocak 2002’de yürürlüğe giren Medeni Kanun, başta aile reisliği olmak üzere eşitlik ilkesine aykırı pek çok maddeyi değiştirerek evlilik birliğinde velayet, aile konutu, mal rejimi gibi konularda eşlerin eşit hak ve yükümlülüklerine dayalı yeni düzenlemeler getirdi, Yeni Medeni Yasanın yürürlüğe girmesi ile birlikte psikolog, sosyal hizmet uzmanlarını bünyesinde barındıran Aile Mahkemeleri 2003 yılında kurulmaya başlanmıştır.

7 Mayıs 2004 tarihinde 5170 Kanun Numaralı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun kabul edilerek, 22.5.2004 tarih ve 25469 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. 5170 sayılı Yasa, Anayasa'nın 10, 15, 17, 30, 38, 87, 90, 131 ve 160. maddelerinde değişiklik içermekte ve 143. maddeyi yürürlükten kaldırmıştır. Bu değişiklikler ağırlık itibariyle ölüm cezasının, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması, uluslar arası sözleşmelerin hukuki statü gibi konuları içermektedir. Anayasa'nın "*kanun önünde eşitlik*" başlıklı 10. maddesine, "*kadın ve erkek, eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür*" ibaresinin eklenmiştir. 90. maddeye yapılan ilaveler ile, CEDAW (Kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi) Sözleşmesi de dâhil olmak üzere temel hak ve özgürlükleri hedef alan uluslararası belgelerin kanunların üzerine çıkarılması hükmüne bağlanmıştır.

2004 yılında kabul edilen ve 1 Haziran 2005’te yürürlüğe giren yeni Ceza Yasasıyla kadına yönelik cinsel şiddet eski kanunun aksine topluma

karşı suçlar bölümünde değil *kişilere karşı* suçlar bölümünde ele alınarak bir dizi yaptırım öngörüldü. Yasanın sistematığındeki bu değişim kanun koyucunun nihayet kadını genel ahlakın ailenin bir parçası olarak değil de *bağımsız bir birey* olarak ele alması açısından önemlidir. Cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçlar bölümünde evlilik birliği içinde tecavüzün suç olması gibi kadın örgütlerinin yıllardır mücadele ettiği talepler yasalaşmıştır.

Söz konusu bu değişiklikler, Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum amacıyla yapılmıştır. Anayasada yapılan geniş kapsamlı değişiklikler sonucunda yasaların Anayasa ile uyum sorunu ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, yeni düzenlemeler ışığında ilgili yasa metinleri anayasaya aykırı duruma düşmüştür. Dolayısıyla, anayasadaki hükümler ile bağdaşmayan ilgili yasa maddelerinin yürürlükten kaldırılıp, anayasa ile uyumlu duruma getirilmesi için yeni düzenlemelerin yapılması gerekmiş ve 2001-2005 yıllarında “Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair/İlişkin 4744, 4748, 4771, 4778, 4793, 4928 ve 4963, Sayılı Kanunlar” kabul edilmiştir. Uyum alanındaki çalışmalara eskiye göre yavaş da olsa devam edilmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Batı demokrasilerinin, hukuk devleti ve insan hakları açısından geçirmiş olduğu, feodal yapı ve insanlık tarihinde unutulmayacak acı izler bırakmış engizisyon mahkemeleri ve ortaçağ karanlığı dönemlerini, özellikle bizim ülkemiz yaşamamıştır. Milletimiz kendine özgü sosyal kültürel yapısı ile en alttakiler ve üsttekiler arasında aşırı bir gerginlik ve sınıf ayrımcılığı yaşamamıştır. Bir Fransız İhtilali'nin oluşmasını sağlayacak sosyal yapı zemini oluşmamıştır. Bu durum doğal olarak özgürlük ve haklar mücadelesi açısından batıdaki gelişmelerden farklı bir yapı göstermesine neden olmuştur. Genel olarak insan hakları konusunda görülen bu farklılık benzer şekilde kadın hakları konusunda da görülmüştür.

Ülkemizde hakları konusunda batılı anlamdaki gelişmeler; Senedi İttifak (1809), Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856), Kanun-u Esasi (1876), 1921, 1924, 1961 ve 1982 tarihli anayasalar ile devam etmektedir. 1961 Anayasası ile sağlanan özgürlükler ortamı, 1982 Anayasası ile sınırlamalar getirilmiştir. Ancak; Avrupa Birliğine girme süreci içerisinde bulunan toplumumuzdaki demokratik istekler doğrultusunda Anayasada özgürlükler lehine değişiklikler yapılmış ve uyum yasası paketleri çıkarılmıştır. Avrupa müktesebatına uyum süreci içerisinde çalışmalar önceki hızına göre yavaşlamış olsa da devam etmektedir.

Tüm eksikliklerine rağmen kadınlarla ilgili olarak son yıllarda yasalaşan düzenlemeler bütünsel olarak ele alındığında kadının insan hakları standardını yükselttiğini tespit etmek mümkündür. Yöneticilerimiz, hukuk devleti ve insan hakları konusunda olduğu gibi kadın hakları konusunda da Avrupa'daki gelişmeleri takip ederek Avrupa Müktesebatını ülkemize kazandırılmasına çalışılmaktadır. Ancak bu yeniliklerin toplum hayatında uygulamaya dönüşebilmesi, sırf yukarıdan yapılan yasal düzenlemelerle gerçekleştirilemez. Kanun uygulayıcıları da görevlerini bu gelişmelere uygun olarak yapmak zorundadırlar.

Önemli diğer bir konu da vatandaşlarında eğitim yoluyla bilinçlendirilerek, "toplumsal cinsiyet eşitliğinin" geliştirilmesi ve toplum tarafından benimsenmesinin sağlanmasıdır. Bununla birlikte kadınlar kendisine verilen yasal haklara bilinçli olarak sahip çıkmalı, haklar verildiği şekli ile yasalarda durmamalı, gündelik aktif hayatta kullanılarak işlerlik kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1989). *Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Akın, İ. F. (t.y.). *Kamu Hukuku*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Aldıkaçtı, O. (1982). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 4. Baskı.
- Armağan, S. (1980). *Bugünkü Anayasa Düzeni*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Başeskioglu, M. (1998). "İçişleri Bakanı Konuşması". *İl Valileri ve İl Emniyet Müdürleri İnsan Hakları Konferansı 30-31 Mart 1998*, Ankara: Öztürkler Matbaası.
- Berktaş, F. (2000). "Kadınların İnsan Hakları: İnsan Hakları Hukukunda Yeni Bir Açılım", *İnsan Hakları*, (Editör: Korkut TANKUTER), İstanbul: Cogito Yapı Kredi Yayınları.
- Cin, H. (1994). "Sunuş Konuşması", *İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlânâ Sempozyumu 26-27 Ekim 1994 Konya*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:72.
- Çubukçu, İ. A. (1989). *Türk-İslâm Düşünürleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1994). "Türk Kültüründe Hoşgörü ve Mevlânâ". *İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlânâ Sempozyumu 26-27 Ekim 1994 Konya*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:72.
- Erdoğan, M. (2001). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset 3*. Baskı. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan M. vd. (2006): *İnsan Hakları*. Ankara: Matus Basımevi Reklam ve Yayıncılık.
- Eren, H. vd. (1998). *Türkçe Sözlük, Cilt:1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.
- Fındıklı, R. ve Çevik, H. H. (2009). *Devletin Yapısı ve Nitelikleri*. Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı, ERTEM Basım Yayım Ltd.Şti.
- Görsel Büyük Kültür Ansiklopedisi, Cilt:5* (1984). İstanbul: Görsel Yayınları.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (2005). *Açıklamalı Türk Anayasaları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güriz A. (1997). *Feminizm Postmodernizm ve Hukuk*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:521, <http://www.anayasa.gen.tr/tanzimatfermani.htm>, (Erişim Tarihi: 24.02.2009).
- Kapani, M. (1981). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: AÜHF Yayını.
- Kuyaksil, A. (2002). *İnsan Hakları Bilgileri*, Ankara: Eylül Kitap ve Yayınevi.

Türk Anayasalarında Kadın Hakları ve Gelişimi

Kuzu, B. (1995). "Türkiye'de Anayasal Planda ve Uygulamada İnsan Hak ve Hürriyetlerine Genel Bir Bakış". *İnsan Hakları Sempozyumu 10-11 Aralık 1994*, İstanbul.

Küçük, A. (2008). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi, Hukuk Rehberi Serisi: 1.

Mumcu, A. (1992). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Ankara: Savaş Yayınları.

Mumcu, A. (2001). "Türkiye'de İnsan Haklarının Dünü ve Bugünü". *İnsan Haklarının Gelişimi*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, Bilimsel Toplantı Serileri: 9, 111-117,

Soysal, M. (1986). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Tanör, B. (1996). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: AFA Yayınları.

Tunaya, T.Z. (1996). *Hürriyetin İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: ARBA Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.

Uygun, O. (1996). *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları*. Ankara: TODAİE Yayını.

Uygun, O. (2000). "İnsan Hakları Kuramı". *İnsan Hakları*. (Editör: Korkut TANKÜTER) İstanbul: Cogito Yapı Kredi Yayınları.

Yıldırım, R. (2003). *Devlet Yapısı ve Nitelikleri (Anayasa Hukuku Ders Notları)*. Diyarbakır: Akader Yayınları No:2.